

MUHAMED HUKOVIĆ
(Sarajevo)

KRITIČKI TONOVI ALHAMIJADO PJSNIŠTVA

U alhamijado pjesništvu uočljiva je i jedna, nedovoljno zapažena pojava koja se ne bi očekivala s obzirom da to pjesništvo u znatnom broju čine tvorevine pobožnog i didaktičkog sadržaja. Naime, uočava se nezadovoljstvo kako znanih tako i anonimnih autora sa stanjem u društvu, te kritički odnos prema vlasti i njenim institucijama. Ništa manje ovi pjesnici nisu kritični ni prema vjerskim dostojanstvenicima.

Taj kritički odnos prema događajima i zbivanjima u društvu manifestirao se negdje u otvorenoj optužbi negativnih pojava i njihovih nosilaca, negdje je neslaganje sa pojavama izrečeno u vidu savjeta ili preporuka da se nešto čini ili ne čini, a negdje je to nezadovoljstvo izraženo u sklopu opisivanja nekih drugih pojava. Uzevši u obzir sva tri navedena oblika izražavanja nezadovoljstva sa postupcima i ponašanjem nosilaca državnih, društvenih i vjerskih funkcija može se utvrditi da je to, naizgled u religijske okvire zatvoreno pjesništvo, daleko od svih društvenih zbivanja, često kvalificirano da služi kao potporanj osmanskoj vlasti, izreklo otvorene kritike postojećeg stanja. Uzroka nezadovoljstva stanovništva Bosne i Hercegovine, posebno u kasnijem periodu, bilo je mnogo. U prvom redu stalni ratovi, vojne na bližim i daljim granicama prostrane Turske imperije. Tako se iz Bašagićeve *Kratke upute u povijest Bosne i Hercegovine* može utvrditi da muški stanovnici našeg užeg zavičaja nisu bili skoro nikada kod kuće ili ako jesu onda je to bilo samo u kratkim predasima između dvije vojne. Vojni obveznik u tim burnim, ratničkim vremenima bio je u pravom smislu riječi željan mirnog obiteljskog života, a njegovi članovi porodice živjeli su u stalnom strahu od neizvjesnosti da li će im se njihov bližnji, vratiti sa mađarskih, rumunjskih ili maloazijskih bojišta. Otud su potekle i najpotresnije pjesme koje opisuju tužnu sudbinu djevojaka čiji su izabranici ostajali na dalekim ratištima. To je protest protiv rata i besmislenosti ubijanja. Tako je nastala i veoma dirljiva ispovijed Umihane Čuvidine koja utučena, rasplakana, čuvši za smrt svog dragana, na simboličan način ostavlja znamenje koje će služiti svima onima koji prođu gradskom kapijom kao memento na strahote rata i ubijanja. Da bi izrazila bunt zbog uništavanja mladih ljudskih života i pokopavanja djevojačkih iluzija, ova plemenita djevojka reže kosu i stavlja je na gradsku kapiju, kosu – simbol djevojaštva, da služi kao protest i opomena:

»Rusu kosu rukom odrezala,
pa je šalje daji na kapiju.
Dajo joj je kosu pozlatio,

Dajinica biserom kitila.
 Pa je meće gradu na kapiju,
 Ko prohodi da joj kosu žali.
 Ova kosa u devletu rasla
 U golemu jedu odrezana«.

Osim čestih ratova, i druge nevolje su pritiskale stanovništvo Bosne i Hercegovine: bolest, glad, neimaština, korupcija, bahatost vladinih službenika, opadanje javnog i privatnog morala, nepovjerenje među pripadnicima različitih religija. Tako će u svojoj poznatoj kasidi *Poziv na vjeru* Muhamed Hevai Uskufi protestirati protiv zavade, ubijanja, međusobnih trvenja, pa uzvikuje povišenim tonom:

»Pamet nije bit se, klati,
 Već na viri biti brati,
 Vrlo pravo virno stati,
 Hod'te nami vi na viru!
 Dosta se zla činilo,
 Paski klalo i svinjilo,
 I bezumno još kinjilo,
 Hod'te nami vi na viru.«

O ovoj pjesmi i porukama njenog autora bilo je različitih tumačenja. Naime, postavilo se pitanje da li Hevaija poziva sunarodnjake druge vjere na suradnju, na koegzistenciju ili ih poziva u islam. Podrobnija analiza potvrđuje ovu prvu pretpostavku, pa i drugi stih u prvoj strofi asocira na zajedničko življenje, a ne na konverziju. Obratimo pažnju na prijedlog *na* uz imenicu *vira*. Dakle, braća treba da budemo na osnovu povjerenja, vire u značenju zadane riječi, bese. Da je autor ove pjesme pozivao na islam, onda bi sasvim prirodno uz imenicu *vira* dolazio prijedlog *po*, pa bi stih s tim prijedlogom samo imao to značenje – *već po viri biti brati*, dakle, u istoj vjeri biti braća. I danas, kada se hoće utvrditi nečiji vjerski ili nacionalni identitet, kaže se – šta je *po* nacionalnosti, odnosno *po* vjeroispovijesti.

Iz prve kategorije pjesama, onih sa oštrim kritičkim odnosima prema društvenoj stvarnosti i vladajućim krugovima posebno se ističe pjesma *Čudan zeman nastade*, pjesnika Abdulvehaba Ilhamije:

»Čudan zeman nastade

 sve zlikovac postade
 dobri ljudi nestade.«

Možemo samo zamisliti koliko se nezadovoljstva moralo nataložiti kad se ono pretočilo u uzvik – *sve zlikovac postade*, da odmah pređe u konkretnu identifikaciju glavnog krivca:

»Turčin nema amela,
 Krivda pravdu zamela,
 Pa se pravda omela«

Sličnu osudu morala vladajuće klase izrazio je i anonimni autor pjesme *Drugi stihovi su na bosanskom jeziku* stihom:

De god ima pravi turčin'
 Našao je sada zaval'²
 De god ima krivi turčin
 Našao je kemal'.³

Jedna od najzapaženijih alhamijado pjesama je ona pod naslovom *Mahzar piše bosanska fukara*. U njoj se opaža izrazita klasna diferencijacija muslimanskog stanovništva. Bosanska fukara podnosi vladaru kolektivnu predstavku (mahzar) i poručuju:

»Pišemo ti sitna arzuhala'⁴
 da poslušáš i našega hala
 Što imasmo siromašnog mala
 potrošismo, veliko koljeno«.

Hasan Kikić veoma dobro uočava značaj ove predstave »koja izražava stav mnoštva, narodne mase, kolektiva, nasuprot aparata koji je protunarodni i nasilnički«. To je protest protiv centralne turske vlasti koja je stanovništvo Bosne i Hercegovine dovela u nezavidan položaj opterećujući ga velikim obavezama, a da mu nije pružala nikakvu pomoć. Strofa:

»Čuvajući rata i Krajine
 I po Bosni velike planine,
 Oblaćeći krvave haljine«

svjedoči o mukotrpnom životu ljudi u ovim pograničnim krajevima. Da bi potkrijepio tvrdnje o nevoljama, autor ove pjesme nastavlja:

»Ima, care, dvadeset godina dana,
 Nije ti se Bosna zasmijala
 Od nevolje, sunce ogrijano.

.....

Upitaj nas što smo i kako smo;
 Što imasmo, ono i dadosmo,
 Sada veće ničice padosmo.
 Svakakije muka naučili,
 Petnest godin gladim namučili,
 Što nas nisu još crvi točili.

¹) Naziv turčin ne u nacionalnom nego u vjerskom značenju. Ovaj izraz se upotreb-
 ljavao za označavanje pripadnosti islamu, pa glagol poturčiti se značilo je preći na islam,
 pa pravi turčin znači pravi vjernik.

²) zeval = jad, muka, nesreća

³) kemal = savršenstvo, vrhunac

⁴) arzuhal = molba, predstavka

⁵) Kikić Hasan: Nekoliko svijetlih i nekoliko opskurnih imena u Be-Ha literaturi.
 Almanah savremenih problema, Zagreb, 1936, str. 160.

.....
 Odkako je Bosna postanula,
 Nije ovako ona popanula,
 Gotovo je posve potonula.

Da je narodu bilo dosta rata, vojevanja, da nisu imali nikakvih ambicija da se bore i ginu za interese tuđe imperije, potvrđuju i slijedeći stihovi:

»Pogubismo po izbor junake,
 Sad him plaću ostarije majke

.....
 Petnaest hiljad dali smo šehita^o
 Za to danas nitko i ne pita

.....
 Ranjenika ni hesaba^o nejma
 U kog ruke u kog noge nejma,
 U kog uha, u kog oka nejma.

Na čitaoce se posebno mučno doima ravnodušnost vlasti prema onima koji su, boreći se za tuđe interese, ostali invalidi, nesposobni za privredivanje, ostavljeni da prose kako bi osigurali elementarne životne potrebe. Petnaest hiljada poginulih, a bezbroj trajno onesposobljenih, za ne tako brojno pučanstvo je prava katastrofa.

Nepoznati autor u pjesmi *Bosanska ilahija sačinita u Novom* u ironičnom tonu konstatira:

»U našega dragog cara
 Ti pogledaj zlih memura^o
 Svaki kaže da će pravo,
 Svi namika čine krivo«.

Posebnu pažnju privlači stav pjesnika–buntovnika Hasana Kaimije. Na našem jeziku ostavio je samo dvije pjesme: *Pjesma protiv pušenja duhana* i *Pjesma o osvojenju Kandije* – obje protestne. U ovoj potonjoj pjesnik protestuje protiv tuđinske politike koja je uvijek bila na štetu naših naroda. Kao da je ovom pjesmom, u kojoj oštro napada i prijeti Mlečanima zbog terora koje vrše nad Hrvatima, htio upotpuniti svoj općenit stav prema stranim silama – tlačiteljima naših naroda. Sam pjesnik je, nezadovoljan turskom vlašću, stao na čelo pobunjenika i tako časno izvršio svoju zadaću. Pobuna je imala klasni karakter. To je bila pobuna seljaka, sitnog građanstva, po broju učesnika veoma impozantna. I u ovoj pjesmi, osim prijatnji Mlecima zbog njihove politike prema našim narodima, dolazi do izražaja i socijalni bunt protiv vlastele koja se u pjesmi veoma pogrдно pominje. Kaimija poručuje Mlečaninima:

^o) Šehit–borac koji pogine za vjeru ili domovinu.
^o) hesab – broj, račun
^o) memur–činovnik, službenik

»I nemojte se gorditi,
Nećemo se umoriti,
Vlasteline pomoriti.

Do svoje smrti, ovaj pjesnik je izražavao bunt protiv povlaštenih, gospo-
de, vlastele bez obzira kojem su narodi pripadali. Svi drugi kriteriji /na-
rodnosni, religijski, esnafski/ bili su drugorazredni. Začuduje koliko su
bili primarni socijalni motivi pred svim drugim elementima. U jednom
stihu kaže:

»Zaludu se vlastel muči«

Optužbu cijelog sudskog i upravnog aparata, suda, žandara, muh-
tara izrekao je posljednji alhamijado pjesnik Alija Sadiković u strofi:

»Od zgodnijih prima para (zgodan u značenju bogat)
Njiha štiti, nas obara.
Od žandara, od muhtara,
Od tog suda pomagaj«

Vlast je nenarodna jer:

»Od kuluka bogate krije,
siromaha, čera, bije,
Govoriti čak ne smije
Od zuluma pomagaj«

Prema Aliji Sadikoviću sav narod koji živi na zemlji dijeli se na dvije
klasne kategorije – gladni i siti:

»Ovaj narod koji živi na zemlji,
Na dvoje ga uzmi i razdijeli:
Prvi bez hljeba od gladi izduši,
Drugi opet u obilju se guši«

Anonimni pjesnik u jednoj strofi pjesme *Garibić* uzvikuje:

»Vas je sandžak zle volje,
hoće da se pokolje,
teške naše nevolje,
s ugursuza, gospodo!«

I pjesnička tvorevina pod naslovom *Pjesma koju je napisao sarajevski
pjesnik o nasiljima Tekeli Mustafa-paše* je optužba nepodnošljivog stan-
nja u Bosni sredinom 17. stoljeća. Autor ove pjesme, pisane naizmjenič-
no stihovima na arapskom, perzijskom, turskom i našem jeziku, ističe
nered, tešku ekonomsku i finansijsku situaciju korumpiranost državnih
službenika, njihov razvratnički život.

Posebnu pažnju zavređuje kritika djelovanja vjerskih funkcionera
izrečena od strane pripadnika upravo te profesije. Veoma privrženi reli-

giji, predani u potpunosti vjerskim pozivima, pojedinci su izricali oštre zamjerke ponašanju svojih suradnika. Tako pobožni Ilhamija uzvikuje:

»Ulemskoga sada hala
Zalud njima gdje kad fala
Vrat slomiše pored mala
Šta se hoće za Boga?

Sve zlo nose kod sebe
ovog sada proloma
Čudna nastu ulema
Rugla od njih golema.«

Alija Sadiković, po profesiji također muderis, još je oštiji u kritici ponašanje hodža:

»Kudgod hoda šapće, uči,
Tespih, misvak sve u ruci,
A zlobni je neg svi vuci
Ah! od »šeha« pomagaj«

Jusuf Livnjak, nezadovoljan zamjenikom kadije, inače, mistikom, ali licemjerom /muraijom/ koji čini zulum, zahtijeva da ga se kazni, pa uzvikuje:

»Udri njega, gospodine!«

Sulejman Tabaković u pjesmi *Dobar zeman prokasa* osuđuje izrabljiva-nje sirotinje, korumpiranost sudaca (kadija), vjersku i svjetovnu ulemu i u optužujućem tonu piše:

»Dobar zeman prokasa,
mučan zeman dokasa,
zulum svijet opasa,
sve zlikovac nadvisa«

a malo dalje:

»Sirotinju svako gazi,
zenginome hatar pazi,
siromahu muka svakad,
mjestu nema gdje će plakat,
veli mu se: nemoj lagat«

zengin = bogat

Svećenicima poručuje:

»Unosi nose saruke
ne srame se od bruke,
a šta će im saruci?
tuđe hoće ko vuci«

saruk = zavoj oko glave

Kadijama upućuje prijekor:

»Sada nema kadije,
koji neće hedije«

U nekim pjesmama međutim nezadovoljstvo s određenim pojavama u društvenom životu izraženo je na posredan način—najčešće u vidu savjeta da se nešto ne čini, da se nešto ne bude. Ovu našu tvrdnju o kritičkim tonovima alhamijado književnosti najbolje će potkrijepiti preporuke mladima da se ne obnašaju neke inače primamljive funkcije (kadije i sl.) Tako Muhamed Velihodžić Razi poručuje djeci:

»Čujte, djeco, svikoli,
pravim putem idite,
moji dragi sokoli,
pravim putem idite«

A to pravim putem između ostalih preporuka jeste i to:

»Ne budite kadije«

što je sigurna potvrda kako su stanovnici Bosne i Hercegovine bili nezadovoljni onima koji su dijelili pravdu. Pjesnik nuka djecu, umjesto da se posvete tako diskreditiranom zvanju, da se angažiraju u borbi za ostvarivanje viših ideala. Razijin stav, iako nema revolucionarnu okosnicu, izražava rezignaciju, razočarenje i prijekor.

Ako još ovim oblicima kritičkog pristupa društvenoj stvarnosti dodamo i onaj treći, najblaži, ali u istoj ravni s prva dva, dobit ćemo potpuniju sliku o tome kako su se odnosili ovi pjesnici prema pojavama svoga vremena. To su stihovi koji se odnose na moralno—etičku sferu. Međutim, u njima iznenada izbije bunt, pesimizam, jed i muka:

»Ja sam jadan kriv,
Kriv sam jadan dok sam živ
mučan zeman, sam kriv«

U istu grupu spadaju i stihovi u kojima se, usput, navodi kroz povijest potvrđena istina da zlo i krivda trijumfuju kao izopačena mjerila moralnih i etičkih vrednota. Pa ni naš pjesnik S. S. Kranjčević u pjesmi *Astrea* nema odgovora, jer ga vila pravde, s kojom je prošetao svijetom u kojem su se zajedno osvjedočili da se najviše moralne zasade grubo krše, da krivda caruje, ostavlja u nedoumici. Na pitanje zašto kao vila pravde ne intervenira, ona naglo iščezava i tako pjesnik ostaje bez odgovora.

Iz ovog kratkog osvrtu vidljivo je da je u relativno skromnom opisu alhamijado pjesništva izrečeno mnoštvo kritike, izražen prezir pa i mržnja prema svima onima koji su pridonijeli teškom stanju bili oni državni, sudski ili vjerski dostojanstvenici.

KRITIČKI TONOVI ALHAMIJADO PJSNIŠTVA

Sažetak

U alhamijado pjesništvu uočljiva je kritičnost prema negativnim pojavama u društvu, a posebno se oštre osude upućuju nosiocima državnih, sudskih i vjerskih funkcija. Negdje je taj protest izražen izravno, a negdje u vidu savjeta i preporuka upućenih djeci.

Česta ratovanja donosila su velike nevolje žiteljima Bosne i Hercegovine, pa je protest protiv besmislenosti ubijanja čest motiv alhamijado pjesništva:

»petnaest hiljad dali smo šehita,
ranjenika ni hesaba nema«

neprekidni ratovi su prouzrokovali osiromašenje stanovništva, izazivali bolesti i glad, pa je takvo nepodnošljivo stanje dovodilo do očaja:

»svakojakih muka naučili,
petnaest godin gladnim namučili,
što nas nisu još crvi točili«

Antitursko raspoloženje pojavljuje se u nekoliko pjesama, a postupke turskih vlasti najoštrije je osudio A. V. Ilhamija:

»Turčin nema amela,
krivda pravdu zamela«

Hasan Kaimija—pjesnik buntovnik, napada Mlečane zbog njihove politike prema našim narodima, negodujući također protiv vlastele:

»I nemojte se gorditi,
nećemo se umoriti,
vlasteline pomoriti«

Optužba cijelog sudskog i upravnog aparata, žandarma izrekao je A. Sadiković:

»Od zgodnijeh prima para,
Njiha štiti, nas obara,
Od žandara, od muhtara
Od tog suda pomagaj.«

Isti pjesnik sav narod dijeli na dvije klasne kategorije—gladne i site:

»Prvi bez hljeba od gladi izduši,
drugi opet u obilju se guši.«

I svećenici nisu pošteđeni, ako ne vrše dužnost u skladu s religijskim normama:

»Kud god hoda, šapće, uči,
a zlobni je neg svi vuci.«

M. V. Razi savjetuje djeci da se ne opredjeljuju za zvanja koja su u narodu omražena:

»Čujte, djeco, svikoli,
pravim putem idite.«

a jedan od pravih puteva je i to:

»Ne budite kadije.«

Pa i u pjesmama s drugim tematskim sadržajima iznenada izbije jed, razočarenje i potpuna rezignacija:

»Ja sam jadan kriv
Kriv sam jadan, dok sam živ.«

U relativno skromnom opusu alhamijado pjesništva izrečeno je mnoštvo kritike, izražen prezir, pa i mržnja na sve one koji su pridonijeli takvom stanju, bili oni državni, sudski ili vjerski funkcioneri.

THE CRITICISM IN ALJAMIADO POETRY

Summary

Criticism of the negative phenomena in the society is well visible in Alhamiado poetry. The critic is especially related to the officials of state, court and religion. The protest is expressed either directly or in the form of advices and recommendations for the children.

Frequent wars caused the great troubles to the people of Bosnia and Herzegovina. That's why a protest against the nonsense of killing is very often found as a motif of Alhamiado poetry:

»petnaest hiljada dali smo šehita,
ranjenika ni hesaba nema«

Continuous wars caused the impoverishment of the people, illness and hunger. Such unbearable situation makes the people desperate:

»svakojakih muka naučili,
petnaest godin gladnim namučili,
što nas nisu još crvi točili«

The protest against Turkey can also be found in some poems. The poet who expressed the most severe criticism of Turkish administration was A. V. Ilhamija:

»Turčin nema amela,
krivda pravdu zamela«

Hasan Kaimi—the rebellious poet, criticise Venice because of its policy towards our people, and also express his protest against feudal lords:

»I nemoj se gorditi,
nećemo se umoriti
vlasteline pomoriti«

The accusation against court, administration and police was expressed by A. Sadiković:

»Od zgodnijeh prima para,
Njiha štiti, nas obara,
od žandara, od muhtara
Od tog suda pomagaj.«

The same poet divides the people into two categories: hungry people and rich people:

»Prvi bez hljeba od gladi izduši,
drugi opet u obilju se guši.«

Neither the priests are out of criticism, if they do not fulfill their duties properly:

»Kud god hoda, šapće, uči,
a zlobni je neg svi vuci.«

M. V. Razi advises the pupils not to learn for the professions which are odious to the common people:

»Čujte, djeco, svikoli,
pravim putem idite.«

And one of the right ways to go is not to be the judge:

»Ne budite kadije.«

Even in the poems with other themes the sudden outburst of sorrow, disappointment and complete resignation can be found:

»Ja sam jadan kriv
Kriv sam jadan dok sam živ.«

Relatively modest in quantity, Alhamiado poetry is full of criticism, scorn and hatred for everyone who caused such difficult socio-economic conditions in Bosnia, no matter who he was: the official of state, court or religion.